

РЕЦЕПЦИЯТА НА ЖАК ПРЕВЕР У НАС И ВКУСЪТ НА СВОБОДАТА

Юлиан Жилиев

Преди десет години, по повод излизането на двуезичното издание “Как да нарисуваш птица” (2000 г.), посветено на стогодишнината от рождението на Жак Превекр и включващо избрани преводи от Веселин Ханчев, Валери Петров, Иван Бориславов и Румяна Л. Станчева, Атанас Сугарев посочи в “Литературен форум”¹ по-важните самостоятелни заглавия и антологии с негови творби, както и многобройните (над тридесет) представяния в периодиката, с преводи от поезията му или отзиви за нея. Към извода, че “творчеството му е сравнително добре представено в България” и че “стихотворенията му се радват на широк и постоянен интерес у нас” очевидно няма какво да се добави освен уговорката, че и успокоителността на твърденията е сравнително до време.

Не по-малък интерес от хронологията в рецепцията на Превекр извикват обратният поглед към контекстите, в които се появяват творбите му, и представата за поезията му, изграждана от преводачите. За първи път през 1960 г. Николай Дончев публикува свой превод на част от стихотворението му “Спомни си, Барбара” във в. “Народна култура”². Броят изглежда така: на първа страница, горе вляво – голям портрет на Н. Хрущов; в горния десен ъгъл – стихотворение със заглавие “СССР – единствената ни надежда” от Пол Елюар, преведено от Н. Ланков; на пета страница, отново до снимка на Хрущов, този път заобиколен от семейството си, под която е указано, че на нея липсва загиналият му във войната син, са поместени преводи от Луи Арагон, Жюл Сюпервиел, Жак Превекр и Робер Ганзо; в долната половина на страницата е публикуван разговор на Иля Еренбург със специалния пратеник на в. “Юманите” в Москва Пиер Дюран, озаглавен “Защо обичаме французите”. Така откъсът от популярното антивоенно любовно стихотворение на Превекр като че ли е попаднал точно на мястото си в перфектно режисираната страница на вестника. За по-добре запознатите с творчеството му и със следвоенната френска поезия това все пак е положителен знак.

Редица мемоарни текстове наслагват различни, често противоречиви картини на периода от края на 50-те и началото на 60-те години; повечето от тях си припомнят надеждите за трайна либерализация в културния живот, за отхвърляне на догматизма и нормативната естетика. Други се показват по-скептични и като че предварително наясно с предстоящите компромиси, надлъгвания и самозалъгвания; в края на краищата френските филми и концертите на Ив Монтан, на които обикновеният труженик-интелигент може да присъства с чувството, че участва в най-престижното културно събитие за сезона, нямат почти нищо общо със строгите изисквания на социалистическия реализъм. Напротив, въздухът е напоен с мечтания, навсякъде се усеща дух на откритост и готовност за честна самокритика, цари радостно възбуждение и сред писателите, и сред художниците, дискусиите около свободния стих са изключително интересни и разпалени³, а във в.

¹ Атанас Сугарев, “Да нарисуваш поезия”, Литературен форум, бр. 9, 6 – 12. III. 2001 г.

² Народна култура, бр. 13, 26 март 1960 г.

³ Димитър Аврамов, “Неспокойната 1962 година”, В: “Диалог между две изкуства”, С., 1993, с. 351-416.

“Литературни новини” са публикувани две прекрасни стихотворения от Жак Превек в превод на В. Ханчев – “Тази любов” и “Утринна закуска”⁴.

Същата година в сп. “Септември”⁵ Ханчев отпечатва преводите си на “Сито утро”, “Отче наш”, “Семейно”, “Градината”, “За теб, моя любима”, “Как да нарисуваме портрет на една птица” и “Барбара”. Следва отново в “Литературни новини”⁶ през 1963 г. публикация на преводи от Превек – стихотворенията “Не давайте”, “Навън, под звездите” и “Букетът”, а в края на годината – в сп. “Пламяк”⁷ – “Човешкото усилие”, “Paris at night”, “Отчаянието седи на една скамейка”, “Фаропазачът много обича птиците”, “Реч за мира” и “Загубеното време”, с кратка бележка за поета, в която се казва: “Жак Превек е в истинския смисъл на думата народен поет на съвременна Франция. Неговото творчество, включено в книгите “Слова”, “Истории”, “Спектакли”, “Дъждът и хубавото време” и др. продължава традициите на Вийон, на старите френски певци, възпяващи по улиците на Париж скърбите и радостите на неговия беден народ. Същевременно поезията на Превек е дълбоко съвременна както по своето съдържание, така и по своята форма. Тя е близка до ежедневието на човека, до трагичните въпроси на нашата епоха, до борбата на работническата класа. Тя е проста, ясна, изпълнена с остроумие и нежна любов към човека, децата, птиците, мира, слънцето и младостта. Тя е изпълнена с омраза към всичко, което загрозява живота, което ограбва красотата му и я заплашва със смърт. Рицар на красотата и на човека, Жак Превек ги защитава с цялото си голямо творчество, включващо стихове, проза, сценарии, пиеси.”

След този запомнящ се щрих на следващата година, в предисловието⁸ към появилата се на български първа книга на Жак Превек, Ханчев внимателно се саморедактира, цитирайки френския поет: “Аз никога не съм написал думата “омраза” (което е по-скоро метафорична, отколкото лингвистична застраховка) и съвременно я заменя с “ирония” и “хапливост” към “папите, съдиите, генералите, големците”, всички онези, “които имат плешиви отвътре глави”, всички онези, “които дават топове на децата и деца на топовете”. Текстът на Ханчев към преведените 35 стихотворения с основание би могъл да се нарече образец на “изкуството да се пише предговор”. Ето един пасаж от началото му: “Обикнах Жак Превек и поезията му едва когато видях Париж и вдъхнах неговия въздух. Макар че там не успях да го срещна, почти всеки ден откривах присъствието му в града и присъствието на града в стиховете му. За него ми говореха неговите събратя и обикновените хора от народа, клошарите и момичетата от големите булеварди, работниците и цигуларите от терасите на кафенетата, влюбените и инвалидите от метрото, птиците и дърветата в парковете, уличките на Латинския квартал и слънцето над Сена. Веднъж дори, струва ми се, че го зърнах през витрината на едно бистро, нагоре към Монмартр. Беше седнал в големия кръг на работниците от квартала, дошли да изпият своята вечерна чаша. Той също беше с чаша в ръка. Разказваше сигурно нещо много забавно, защото всички го слушаха внимателно и

⁴ В-к Литературни новини, год. II, 17. I. 1962. (впоследствие второто заглавие бива променено на “Сутринна закуска”).

⁵ Сп. Септември, кн. 4, 1962.

⁶ В-к Литературни новини, год. III, 20. XI. 1963.

⁷ Сп. Пламяк, кн. 12, 1963.

⁸ “Жак Превек” – предговор на В. Ханчев към “Избрани стихове”, С., 1964.

често избухваха в оглушителен смях. Само неговото набраздено с дълбоки бръчки лице беше сериозно. Беше лице на поет и войник, на човек, видял неща много красиви и много грозни, лице дялано от живота с брадва и все пак добро. “Може би това е бил наистина нашият Жак – ми каза по-късно моят хазяин, – в Париж той е като у дома си.”

Аурата около отсъстващо-присъстващия поет, сътворена от българския му преводач, не изглежда да е отслабнала с времето: в предговора⁹ към преводите си на “Слова” Иван Н. Иванов буквално повтаря: “Неведнъж са го виждали в някое парижко бистро да разсмива с духовитости насъбралите се около него посетители.” Впрочем Иванов скромно нарежда единствено себе си до големия ни поет и преводач в максималното приближаване до оригиналността на Превер, но вероятно това се дължи повече на почитта му към Ханчев, отколкото на разсеяно недовиджане на постигнатото от други преводачи.

Излязлата в поредицата “Световни поети” на издателство “Народна култура” книга със стихове на Превер се превръща в средата на 60-те (наред с “Антология на съвременната френска поезия” от 1966 г., съставител: Невена Стефанова) в едно от не особено шумните, но истински (и много френски) поетически събития, предизвикали непосредствен критически и по-отдалечен във времето споменен отзвук. Николай Дончев отбелязва с рецензия в сп. “Септември”¹⁰ значението на Ханчевите преводи, назовавайки Превер с приемливото тогава определение “поет-реалист”, а години по-късно, през 1997-а, Николай Кънчев говори за тях като за “бегъл знак, че се започва официалното възприемане на западната култура”¹¹.

Може би е убягвал от вниманието фактът или е бил доста по-неизговорим, но въпреки бързото приемане и безконфликтно включване на Преверовата поезия в удобни за социалистическата му рецепция тематични рамки и критически описания (антивоенна, антибуржоазна, народна, изобличителна, протестна, ангажирана и пр.) Ханчев избира за първата своя преводна публикация не от т. нар. “социални” творби, а стихотворението “Тази любов”:

... Нямаме друго на тая земя освен теб.
Недей ни оставя да станем студени,
и все по-далечни, все по-далечни.
Дай ни знак, че си жива,
безразлично отгде,
безразлично кога,
дори късно да бъде.
Излез
из леса на нашите спомени,
подай ни внезапно ръка
и спаси ни.

⁹ “Жак Превер – сладкодумникът от парижкото бистро. Слова (избрани поеми)”, Варна, 2000.

¹⁰ Сп. Септември, кн. 2, 1965.

¹¹ “Френската поезия – разширяваща се вселена” (разговор на Деница Банчева с Николай Кънчев), Литературен форум, бр. 36, 18-24 XI. 1997.

Във великолепно си мемоарно-критическо есе “Носталгия по моя литературен Париж”¹² Михаил Неделчев се връща в началото на 60-те, в годините на “любовния прочит” на Превер и появата на Ханчевия превод: “това бе поезия на сплитането на интонации, на внезапно възникващата сюрреалистическа провокация, на веселотъжна игра с културни символи и теми и с шаблонизиращи се масови представи (включително и от сферата на историята); тя е поезия на недидактичното разобличение на ежедневно насилие, при което сантиментът не означава отказ от сложността на битието и опростяване на малките драми...” (и по-долу) “...Духовността на Преверовия свят обгърна нашето литературно-културно пространство, без да се превърне четенето, цитирането и подражанието в шумна мода. По-скоро предпочитахме преписването на едно любовно негово стихотворение и поднасянето на избраницата да е интимен ритуал.” Авторът припомня свои преводи на Превер, публикувани във в. “Софийски университет” от 1965 г. – “Толкова гори...”, “Любов а ла робот” (“Любов по роботски” в превода на Пенчо Симов¹³), “Кой ден сме днес?...” (“Песен”, преведено от Р. Станчева в посоченото издание “Как да нарисуваш птица”), “Децата, които се обичат” (“Малолетните влюбени” при В. Петров¹⁴), основателно оспорва някои решения у Ханчев или подчертава културологичните аспекти на акта на превеждането точно на Превер. Есето на Неделчев, както и статията на Ирена Котева “Повествованието в лириката на Жак Превер”¹⁵, откриват различни и не по-малко важни посоки в критическата рецепция на поезията му, паралелно с претворяването на нови заглавия¹⁶.

Но да се върнем в 1965 г. и да чуем как звучи Превер с ироничния и предизвикателен глас на актрисата Ангелина Делкова в един поетичен спектакъл по преводите на Ханчев, документиран от Ана Иванова в кн. 7 на сп. “Театър”: “Едно момиче в протрит дочен панталон и евтин черен пуловер, привързало косата си с пъстра кърпа, неочаквано се провиква от дъното на салона: “Отче наш, който си на небето...” С широк контур тя обхваща философската мисъл на Превер, с бързина очертава космическите мащаби на неговия полет и постепенно сякаш пред очите на зрителите оживява нашата планета с всички нейни забележителности, с всички нейни контрасти, нецелесъобразности и несъвършенства, с всичката пленителна красота на онова, което представлява животът тук, на земята. И нека господ бог си стои на мястото – там, на несъществуващото небе. Земята принадлежи на хората и авторът посредством момичето върху сценичния подиум разказва на хората, господари на земята, на хората от целия свят. Той им говори за красотата на света и за полета на птиците, за отрудените хора и за “изсмукания пейзаж”, всред който протича тяхното ежедневие. Разказва им за ослепителния блясък на слънцето и за примамащата светлина на звездите, за унизителното чувство на глад, раждащо престъплението, и за дълбоката човешка любов, за потоците пролята алена кръв, и за вдигнатата в юмрук човешка ръка,

¹² В-к Литературен форум, бр. 35, 16 - 22.XI. 1999.

¹³ “Френска поезия”, С., 1978.

¹⁴ Жак Превер, “Дъжд и слънце над Сена”, С., 1989.

¹⁵ Сп. Литературна мисъл, кн. 7, 1990, с. 78-88.

¹⁶ Към един “по-различен” Превер ни насочват и преведените от Калин Михайлов стихотворения “Завръщане в родния край” и “Латерната” – Литературен вестник, бр. 10, 16-22. III. 1992.

приветствуваща революцията.” В този иначе изразително колажиран с цитати от Превер текст от само две страници думата “революция” е особено предпочитана; тонът несъмнено е зададен от изведеното на първо място в преводната книга стихотворение “Променлив пейзаж”, където единствено и все пак знаково се среща (което заглавие впрочем не е сред предварителните Ханчеви публикации в периодиката), а такъв преднамерено фокусиран прочит говори по-скоро за рецептивното свръхстарание на художествената самодейност по това време у нас. Според сценичната интерпретация парижката клошарка следва да е приличала на работничка-“гробокопачка”, хем дълбоко влюбена, хем страстно зовяща революцията, а от птицата на Превер от стихотворението “Как да нарисуваме портрет на една птица” се е очаквало да запее и да “поздрави хората, тръгнали към революцията” (стр.36-37). Не е ясно как постановчиците и редакцията на сп. “Театър” са си представяли, че това ще стане, но освен чувство на солидарност с борбите на трудещите се спектакълът като че ли е будел и топло съчувствие към бедния френски народ. През 1968 г. Превер споделя в парижкия си дом пред Григор Чернев, че “ако една книга се преведе и е понятна на другите, значи е нужна, значи е интернационална”, че “народите добре се разбират така, чрез книгите”. И на въпроса как ли звучи в превод на български, събеседникът му искрено го уверява, че “звучи много добре”¹⁷.

Появили се по-късно, в по-благоприятен исторически и литературен контекст, отделно внимание изискват преводите на Валери Петров, Иван Бориславов и Румяна Л. Станчева, които през последните две десетилетия значително обогатиха представата за творчеството на популярния и обичан френски поет.

Накрая, да разгледаме четири превода на стихотворението “L'école des beaux-arts” (Jacques Prévert, *Paroles*, 1949, p. 160).

Dans une boîte de paille tressée
Le père choisit une petite boule de papier
Et il la jette
Dans la cuvette
Devant ses enfants intrigués
Surgit alors
Multicolore
La grande fleur japonaise
Le nénuphar instantané
Et les enfants se taisent
Émerveillés
Jamais plus tard dans leur souvenir
Cette fleur ne pourra se faner
Cette fleur subite
Faitе pour eux
A la minute
Devant eux.

¹⁷ Григор Чернев, “Земята, която е всъщност звезда” (На гости у Жак Превер), в. Народна младеж, бр. 71, 24. III. 1968.

“Училище за изящни изкуства” – пр. Ив. Бориславов (Ж. Превер, “Приказки за непослушни деца”, 1991 г., с. 36).

От малкото сламено кошче
бащата подбира хартиено топче.
Със замах мигновен
го захвърля в стария празен леген.
И пред децата му озадачени
изниква съвсем неусетно
пъстроцветно
и голямо японско цвете –
внезапно разцъфнала лилия.
А децата мълчат удивено
и възхита в очите им свети.
Завинаги в своите спомени скрили я,
все така ще разцъфва красивата лилия –
ненадейното цвете,
родено за тях
и за миг
сътворено пред тях.

“Училище за изящни изкуства” – пр. Иван Н. Иванов (Ж. Превер, “Слова”, 2000 г., с. 16).

В една изплетена от слама кутия
бащата избира топка от хартия
и хвърля я с усмивка блажена
върху водата в легена
пред децата си озадачени
Внезапно тогава
многоцветно изплава
огромното цвете японския лотус
и тези деца непредупредени
немеят пред чудния фокус
възхитени
Никога по-късно в спомените техни
туй цвете не ще увехне
туй цвете с нежност прословута
сътворено за тях
за минута
пред тях

“Художествено училище” – пр. Ст. Гечев (“Френски поети сюрреалисти”, 1993 г., с. 366).

В кутия от плетена слама
Башата избра хартиено топче
и го хвърли
в легена
Пред децата учудени
тогава изскочи
многоцветно
Едно цвете японско голямо
Водна лилия великолепна
Децата мълчаха
омаяни
И никога в техния спомен
Това цвете не ще увехне
това цвете внезапно
за тях сътворено
в един миг
пред очите им.

“Училище за изящни изкуства” – пр. Веселин Ханчев (Ж. Превър, “Избрани стихове”, 1964 г., с. 35).

В кошче от плетена слама
башата намира малка хартиена топка.
Той я праща
в камината, буйно горяща,
и пред децата смълчани
тогава
в миг разцъфтява
с хиляди багри
голямото приказно цвете,
японският лотос,
който светкавично никне и свети.
С очи, осветени
от чудния свят,
децата мълчат
поразени.
Няма да вехне никога вече в техния спомен
чудния цвят,
пламтящ и огромен,

в миг посаден
и разцъфнал,
за тях сътворен,
пред тях сътворен.

С включването му в сборника “Как да нарисуваш птица” преводът на Ив. Бориславов вече е предпочетен пред този на Ханчев и най-вероятното основание за това е по-голямата му смислова и формална близост с първообраза, създаден от Превер. Останалите два превода, на Гечев и на Иванов, все пак подсказват, че предимствата на един текст пред друг не са абсолютни, а лексикално и евфонично ситуативни и се дължат на конкретни преводачески решения, които – сравнени с решенията на други преводачи – изглеждат от друг ъгъл не дотам сполучливи; иначе казано – че би било немалко чудо, ако един-единствен превод съумее да отговори на всички явни и скрити предизвикателства, поставяни от оригинала. Но тъй като преводната творба не е хипотетичен сбор от възможни решения, измежду които, надничайки в изходния текст, да предпочетем “леген” вместо “камина” или “с вода” вместо “празен”, а до голяма степен автономно поле на индивидуални поетически избори и стратегии, то и качествата на превода не са непременно в равновесие с изискванията на оригинала, колкото с личния критерий за добре свършена поетическа работа с минимум трансферни икономии, компенсации, отклонения или украси. Затова, след като сме се убедили в непостижимостта на съвършенството, можем да смачкаме на топка всеки лист от четирите превода и да ги запазим в подходяща кутия с надеждата, че (и) следващия път фокусът ще предизвика същия ефект, какъвто предизвиква стихотворението на Превер.